

THEOPRAST
DESPRE
MIROSURI

introducere, traducere, note, comentarii și anexe
de Claudiu Sfirski-Lăudat

EDITURA JUNIMEA
IAȘI – 2026

CUPRINS

INTRODUCERE.....	7
Pe urmele lui Theofrast.....	9
Viața și opera	15
Tratatul <i>De odoribus</i>	24
Temele și structura tratatului.....	30
Arta parfumeriei antice	36
Relevanța tratatului.....	40
Manuscrise	42
Textul și traducerea.....	44
TEXT ȘI TRADUCERE	49
COMENTARII.....	115
ANEXA I: VOCABULAR TEHNIC	309
ANEXA II: TEXTE DE REFERINȚĂ	327
BIBLIOGRAFIE.....	419
INDEX DE AUTORI ANTOLOGAȚI	439

PE URMELE LUI THEOFRAST

Expediat îndeobște de istoricii filozofiei antice în scurte capitole despre succesorii lui Aristotel la conducerea Liceului, fără o contribuție majoră la moștenirea filozofică peripatetică, Theofrast nu face figură de mare gânditor, fiind amintit – cel mult – drept „părinte al botanicii”, o specializare deja resimțită în Antichitate ca străină în raport cu nucleul tare al filozofiei. Totala ignorare sau rapida trecere în revistă a operei lui Theofrast se datorează, poate, și faptului că, în ciuda diversității preocupărilor sale, subiecte precum metafizica¹ sau filozofia moral-politică ocupă un loc restrâns sau chiar niciunul² în ansamblul listei de opere transmise ori în menționările contemporanilor și ale autorilor mai târzii. Acest interes limitat al filozofului din Eresos față de temele majore ale predecesorilor săi este semnalat și de Hans B. Gottschalk (2019, p. 287): „A fost deja subliniat faptul că [Theofrast] s-a arătat mai puțin interesat de etică decât de fizică sau logică, însă ceea ce pare să-l fi interesat cel mai puțin a fost metafizica, atât cea generală, cât și cea specială.”

În plus, din numeroasele scrieri ale Theofrast nu transpare o viziune unificatoare – sau dogmatică – a subiectelor tratate,

1. Opusculul *Metafizica*, care este mai mult o serie de aporii, nu figurează în lista transmisă de Diogenes Laertios. Despre tratat și bibliografie, vezi Schneider (2016), p. 1077 *sqq.*

2. Cele câteva scrieri enumerate de Diogenes Laertios care ar sugera teme moral-politice sunt, cel mai probabil, abordări mai tehnice, în stil peripatetic, ale temei enunțate în titlu, destinate cursurilor desfășurate în Liceu: *Deosebiriile dintre virtuți*, *Despre regalitate*, *Despre educația regilor*, *Despre felurite vieți*, *Despre fericire*, *Despre oameni*, *Politica*, *Legislatori*, *Despre virtute*, *Cursuri de etică* sau *Caractere etice*. Faptul că, în afară de *Caractere*, niciunul dintre aceste tratate nu s-a transmis este destul de semnificativ.

multe dintre ele urmând interesele și metodologia proprii școlii peripatetice, ceea ce face, de altfel, ca instituția întemeiată de Aristotel³ să devină tot mai puțin relevantă după moartea filozofului. Prin comparație cu epicureicii și stoicii, care se străduiesc să ofere răspunsuri și sfaturi existențiale mult mai în acord cu prefacerile importante ale perioadei elenistice, peripateticii par a se mărgini la probleme bine delimitate și tehnice, mai cu seamă de natură fizică și experimentală, desprinzându-se astfel de abordarea umanistă clasică și deschizând calea fragmentării acesteia în discipline tot mai specializate⁴. Această reorientare a filozofiei în perioada elenistică este surprinsă grăitor de Jonathan Barnes (2001, p. 421): „Filozofia a devenit o Artă a Vieții. Căutarea cunoașterii științifice a încetat să mai fie trăsătura definitorie a filozofului. [...] Etica – sau filozofia practică – s-a impus ca parte dominantă a disciplinei. [...] Pe măsură ce etica s-a înălțat, metafizica a intrat în declin. Încă și mai important, știința s-a separat de filozofie și a devenit obiectul preocupării profesioniștilor.” Iar R.W. Sharples (2019, p. 277) completează descrierea acestei evoluții afirmând că „...*există* temeieri pentru a pune declinul Liceului elenistic pe seama orientării sale spre științele particulare mai degrabă decât spre filozofie în general, într-o epocă în care aceste științe își dobândeau – în grade diferite – independența față de filozofie; și putem vedea cum accentul începe să fie pus pe științele particulare încă din vremea lui Theofrast”.

Considerând lucrurile din această perspectivă, devine ușor de înțeles de ce Theofrast le pare multora cu totul irelevant astăzi, când scrierile lui Platon sau Aristotel sunt studiate – și prețuite – îndeosebi pentru dimensiunea lor moral-politică, iar cercetările științifice dovedesc inexactitatea sau chiar naivitatea observațiilor

3. Tot mai mulți comentatori înclină să-i atribuie lui Theofrast întemeierea Liceului ca instituție de învățământ propriu-zisă. Vezi, de pildă, Dorandi (2019), p. 37: „Pare a fi indiscutabil faptul că Liceul a dobândit un statut de adevărată școală începând cu Theofrast.”

4. Vezi Sharples, art. „Aristotélisme”, în *Le savoir grec*, și Citot (2022), p. 43 *sqq.* Despre temele, rivalitățile și continuitatea școlii peripatetice, vezi și Baltussen (2016) – în special p. 80 *sqq.*, cu privire la tratarea temelor moral-politice în școala peripatetică –, și John P. Lynch, *Aristotle's School. A Study of a Greek Educational Institution*, University of California Press, Berkeley, 1972, p. 135 *sqq.* Despre „aristotelismul” lui Theofrast, vezi Sharples (2019).

empirice din tratatele botanice ale lui Theofrast⁵. Cât privește scrierea *Despre mirosoare*, un eminent cercetător în domeniul percepției senzoriale făcea, cu superioritatea omului de știință contemporan, următoarea afirmație:

„McCartney (1968)⁶ lasă a se înțelege că lucrarea lui Theofrast *Despre mirosoare*, scrisă în secolul al II-lea sau al III-lea î.Hr. [*sic!*], ar putea fi prima de acest fel. Acest savant a scris, de asemenea, despre roci și plante, tratând toate aceste subiecte la un nivel foarte general, dacă e să judecăm după standardele actuale. Cea mai mare parte a literaturii vechi este anecdotică și descriptivă, având o valoare explicativă redusă, astfel că nu mă voi opri asupra ei.”⁷

Atribuind aceste prime tatonări ale „vechii literaturi” unor bâlbâieli din copilăria științei, autorul uită, în mod simptomatic, că reflecțiile filozofice ale lui Aristotel și Theofrast, alături de cele medicale ale lui Galenus, în domeniul olfacției, deși nu sunt formalizate în termenii științei moderne, au stat, totuși, la baza încercărilor ulterioare – inclusiv ale sale – de a lămuri funcționarea sistemului olfactiv. De o cu totul altă părere este Suzanne Amigues, editoarea și traducătoarea în limba franceză a celor două mari tratate botanice ale lui Theofrast, care, în „Introducerea” la volumul I al tratatului *Historia plantarum*, afirmă admirativ că „lucrările care au supraviețuit până astăzi, în întregimea lor sau în fragmente destul de întinse, se remarcă prin exactitatea descrierilor, fie că este vorba despre psihologia umană, fenomenele fizice sau fiziologice, mineralogie sau botanică” (p. VII).

5. Vezi, de exemplu, Fraser (1994), p. 168: „...este important să înțelegem limitările cunoștințelor botanice ale lui Theofrast, așa cum apar acestea în *Ἱστορία φυτῶν* (H.P.) și *Αἰτίαι φυτῶν* (C.P.). El nu avea idee, desigur, despre clasificarea ierarhică a florei sau despre adevăratele principii ale fiziologiei plantelor”.

6. William McCartney, *Olfaction and Odours*, Springer-Verlag, New York, 1968.

7. Trygg Engen, *The Perception of Odors*, Academic Press, New York, 1982, p. 3.

Relevanța gândirii lui Theofrast pare să-i pună în încurcătură pe comentatorii contemporani, ducând uneori la afirmații complete. „Este Theofrast un filozof semnificativ?“, se întreba, de pildă, Richard Sorabji în titlul unui articol din volumul *Theophrastus. Re-appraising the Source*⁸, pentru a răspunde astfel:

„Influența lui Theofrast se face simțită în multe domenii, deși nu acesta este motivul pentru care m-am simțit înclinat să-l socotesc un filozof semnificativ. Cât privește importanța sa, aceasta are diferite dimensiuni. Consider că a avut idei filozofice bune, că a fost suficient de original încât să se distanțeze considerabil de Aristotel și, deopotrivă, că, în unele cazuri, și-a lăsat amprenta asupra posterității. Dar în Antichitate nu a fost privit astfel. Cicero, Boethius și Simplicius l-au descris, respectiv, ca pe unul care «abordează subiecte deja tratate de Aristotel», care «abia de se atinge de acele lucruri despre care știe că au fost spuse de Aristotel» și care «îl urmează pe Aristotel în aproape toate privințele». Următoarea judecată modernă, formulată ca un verdict, ar fi fost, cel puțin până de curând, larg acceptată: «Cercetător și savant științific, mai degrabă decât filozof speculativ, el și-a desfășurat cercetările urmând liniile tematice și metodologice deja trasate de Aristotel.»⁹ Și o alta: «Orientat empiric, un cercetător mai curând decât un filozof, Theofrast a continuat opera lui Aristotel, modificând câteva dintre aspectele ei mai speculative.»¹⁰ Un alt autor a considerat toate părerile lui și întregul material ca avându-și de fapt sursa în Aristotel. Un singur mod în care Theofrast ar fi putut fi influent n-a fost deloc cercetat de mine. Însă îl menționez aici, cu speranța că altcineva va putea confirma sau infirma această idee. În ce măsură a stabilit Theofrast agenda pe care filozofii elenistici au considerat că este necesar s-o urmeze? Desigur, grecii scriseseră și mai înainte despre dragoste, căsătorie și beție, de la

8. Editat de Johannes M. van Ophuijsen și Marlein van Raalte; vezi BIBLIOGRAFIE.

9. John Kearney, în *The Oxford Classical Dictionary*. (n. aut.)

10. Anthony Flew, *A Dictionary of Philosophy*. (n. aut.)

Homer și Hesiod până la Platon și Aristotel. Însă în ce măsură au discutat ei despre căsătorie, beție și altele de felul acesta în tratate separate, dedicate doar unui astfel de subiect?”¹¹

Am citat acest lung pasaj întrucât dezvăluie foarte bine angoasele resimțite de specialiștii de astăzi dinaintea operei theofrastice. Complexitatea temelor tratate fascinează însă, căci ea pune în lumină dimensiunea gândirii acestui filozof, curiozitățile sale, înclinația pentru studiu și dorința de a explica fenomenele lumii materiale¹². Această fascinație se resimte în fiecare rând al biografiei romanțate *Looking for Theophrastus*, pe care Laura Beatty i-a dedicat-o gânditorului din Eresos, o căutare înfrigurată de a alătura, ca într-un puzzle, rămășițele unei vieți ale cărei detalii sunt prea puțin cunoscute. Ceea ce o motivează pe autoare – pornită, asemenea lui Orfeu, într-o călătorie printre umbrele trecutului – este tocmai momentul de răscruce al lumii grecești antice, când dinspre încremenirea de statuie muzeală a clasicismului se face trecerea către ultimele sale zvâcnete și palpiția unei noi lumi:

„Un filozof uitat? De ce, Dumnezeule, am avea nevoie de unul dintre aceștia, și încă de unul dintr-un trecut atât de îndepărtat și de impenetrabil al istoriei omenirii? Ei bine, pentru că acesta este diferit: poate mai puțin titanic, dar mai modern în gândirea sa, mai recognoscibil și, prin urmare, mai relevant pentru prezent. Întâi de toate, el nu provine din măreția și încrederea Greciei clasice, ci din momentul de confuzie și compromis care i-a urmat, când stăpânirea Atenei asupra propriei lumi slăbea, iar visul democrației era muribund.”¹³

Retrezirea interesului pentru opera theofrastică nu se face simțită astăzi doar pe tărâmul literaturii, ci și în sfera studiilor de

11. Richard Sorabji, „Is Theophrastus a significant philosopher?”, în J.M. van Ophuijsen și M. van Raalte (2019), pp. 203-204.

12. Ceea ce îl face pe R.W. Sharples (2019, p. 277) să afirme că „[Theofrast] stă la începutul tradiției enciclopediștilor”.

13. Laura Beatty (2022), p. 4.

specialitate, chiar dacă destul de târziu. În afară de edițiile operei complete datorate lui J.G. Schneider și F. Wimmer în secolul al XIX-lea¹⁴, scrierile lui Theofrast, cu excepția *Caracterelor*, au fost prea puțin studiate sau continuate, cu toate că și-au lăsat amprenta asupra variilor cercetări din cadrul domeniilor conturate de preocupările filozofului grec. Abia din a doua jumătate a secolului al XX-lea încep să apară ediții comentate ale tratatelor lui Theofrast, precum magistrala traducere și cercetare întreprinsă de Suzanne Amigues pentru tratatele de botanică (*Historia plantarum* și *De causis plantarum*) sau seria de ediții, traduceri și comentarii inițiată de W.W. Fortenbaugh în cadrul Proiectului Theophrastus, care a debutat în 1979.

În ciuda acestor demersuri de readucere în conștiința specialiștilor a importanței sau măcar a relevanței operei lui Theofrast, el rămâne în mare parte necunoscut publicului larg. Se impune, așadar, în rândurile care urmează, o prezentare a puținelor date ajunse până la noi privind biografia și lucrările „studiosului” adoptat de cetatea filozofiei, Atena.

14. Vezi și Daniel Furlanus & Adrien Turnèbe [Turnebus], *Theophrasti Eresii, peripateticorum post Aristotelem principis, pleraque antehac Latine nunquam, nunc Graecè & Latine simul edita*, Marnius & Aubrius, Hanoviae, 1605 (reeditată în 1615).

VIAȚA ȘI OPERA

Majoritatea informațiilor despre viața și opera lui Theofrast ne sunt furnizate de Diogenes Laertios în lucrarea doxografică *Despre viețile și doctrinele filosofilor* (V, 36-57)¹, o scriere din secolul al III-lea d.Hr., în care, așa cum o spune și titlul, sunt înfățișate școlile filozofice și biografiile filozofilor greci, cu toate că, după cum observă Mejer (2019, p. 10), „*Viața lui Theofrast* scrisă de Diogenes nu este una dintre cele mai reușite *Vieți* ale sale, deși, desigur, cuprinde două documente importante: catalogul cărților lui Theofrast și testamentul acestuia”. Același autor notează (*ibidem*, p. 15) că „*Viața lui Theofrast* scrisă de Diogenes este dezamăgitoare – iar aceasta este singura noastră sursă cu privire la cariera lui Theofrast”. În afară de mărturiile lui Diogenes Laertios și extrem de rarele însemnări autoreferențiale din opera theofrastică, cele câteva notații biografice întâlnite la alți autori nu aduc nicio informație importantă cu privire la personalitatea filozofului². Sărăcia amănuntelor este justificată de Mejer (2019) fie prin lipsa de interes a doxografului, fie prin viața retrasă a „studiosului” Theofrast³, care

1. Vezi ediția românească, în traducerea lui C.I. Balmuș (Polirom, Iași, 1997), pp. 177-184.

2. Vezi Mejer (2019), p. 15: „...alte surse, în afară de Diogenes Laertios, nu ne oferă niciun detaliu important despre Theofrast”. Pentru informații biografice, vezi Schneider (2016), Mejer (2019), precum și izvoarele citate în Fortenbaugh *et al.* (1993), vol. I.

3. Diogenes Laertios (*V. phil.* V, 37) spune că Theofrast, într-o scrisoare către Phanias, filozof peripatetic din Eresos, se autocaracterizează drept σχολαστικός, adică dedicat studiului. C.I. Balmuș alege să redea termenul prin „pedant”, sens nepotrivit într-un context autoreferențial, pus la îndoială, de altfel, de Sollenberger (1992), p. 3874 *sqq.*, Dorandi (2019), p. 38, și Ebner-Landy (2022), p. 172. Cu privire la termenul σχολαστικός, vezi nota lui Michel Narcy (n. 3), în

pare să fi preferat viața contemplativă, dedicată studiului, pe care Aristotel o echivala cu fericirea desăvârșită (ἡ τελεία εὐδαιμονία) în *Etica nicomahică* (X, 7, 1177b1 *sqq.*)⁴.

Cel mai probabil, izvoarele folosite de Diogenes Laertios în elaborarea acestui *bios* („viață”) și a listelor de lucrări theofrastice sunt Hermippos din Smyrna, biograf din secolul al III-lea î.Hr., și Andronikos din Rhodos, filozof peripatetic din secolul I î.Hr. De altfel, în viața dedicată lui Xenofon (*V. phil.* II, 55), Diogenes Laertios menționează o viață a lui Theofrast scrisă de Hermippos – “Ερμιππος ἐν τῷ Περὶ Θεοφράστου –, aceasta constituind, probabil, o sursă (indirectă?) pentru viața și lista lucrărilor lui Theofrast din secțiunea dedicată filozofului⁵. O altă scurtă notă biografică, unde sunt preluate în mare parte cele spuse de Diogenes Laertios, cu doar câteva informații inedite, este lema Θεόφραστος din lexiconul Souda din secolul al X-lea d.Hr.

Așa cum observă și Mejer, citat mai sus, biografia lui Theofrast schițată de Diogenes Laertios este dezamăgitoare, întrucât ea nu cuprinde decât informații succinte despre viața filozofului, cu unele anecdote mai mult sau mai puțin credibile, iar în afara listei bibliografice, nu spune absolut nimic despre doctrina filozofică. În ciuda acestei lacune, se conturează, totuși, câteva repere care ne ajută să ne facem o idee despre o viață consacrată în întregime studiului și petrecută, pentru o lungă perioadă, în tovărășia lui Aristotel și printre prieteni cu care Theofrast a împărtășit aceeași sete de cunoaștere.

Diogenes Laertios nu înregistrează data exactă a nașterii lui Theofrast, însă ne spune că împlinise 85 de ani în momentul morții. În *V. phil.* V, 58, doxograful grec ne mai informează că succesorul lui Theofrast, Straton, a preluat conducerea Liceului în timpul celei

Diogène Laërce (1999), pp. 596-597, Mejer (2019), p. 11, cu precizările din nota 30, p. 11, și Sollenberger (1992), p. 3875-3876.

4. Dorandi (2019), p. 36: „Înființat printr-o dispoziție testamentară a lui Aristotel, Liceul [...] avea ca scop [...] mai curând punerea în practică a idealului vieții contemplative, *bios theoretikos*, acel συμφιλοσοφεῖν care era una dintre modalitățile indicate de Aristotel de a petrece împreună cu prietenii momentele de σχολή, instaurând între ei o relație bazată pe φιλία naturală”. Vezi și Natali (1991), p. 93 *sqq.*

5. Schneider (2016), p. 1037.

de-a o sută douăzeci și treia Olimpiade (= 288/287 sau 287/286 î.Hr.), așadar anii 372/371 î.Hr. – sau 371/370 – se impun ca fiind cei mai probabili ca dată a nașterii. Locul natal este Eresos, cetate aflată pe coasta de vest a insulei Lesbos, iar despre părinți nu avem știință decât cu privire la numele tatălui – Melantas⁶ – și la meseria acestuia, κναφεύς, piuar, a cărui activitate consta în spălarea, apretarea și călcarea pânzeturilor și a rufăriei⁷, ceea ce ar explica interesul ulterior al fiului față de mirosuri, culori și vopsitorie. Diogenes Laertios ne oferă încă un amănunt important, și anume că filozoful se numea, de fapt, Tyrtamos și că, potrivit unei practici curente în Antichitate⁸, a primit „poreclă” *Theophrastos*⁹, pe care Aristotel i-ar fi atribuit-o în virtutea harului de a se exprima divin (διὰ τὸ τῆς φράσεως θεσπέσιον).

În orașul natal, l-a avut ca profesor pe Alkippos, despre care nu știm mai multe, iar apoi, la Atena, unde vine undeva înainte de 350/349 î.Hr., pe Platon¹⁰ și pe Aristotel, de fiul căruia, Nicomachos, spune biograful, era îndrăgostit, „deși îi era profesor”. Intervalul dintre perioada în care Theofrast i-ar fi fost elev lui Aristotel și perioada în care acesta din urmă se retrage la Chalcis, în 323 î.Hr., este lăsat descoperit de Diogenes Laertios, însă se presupune că, după moartea lui Platon în cca 348/347 î.Hr., Theofrast i s-a alăturat lui Aristotel la Atarneus, în Eolida, pe coasta de vest a Anatoliei, apoi la Assos¹¹, cetate din sudul Troadei, aflată vizavi de Lesbos, și în cele din urmă la Mytilene, în Lesbos. Aflați în această regiune la invitația

6. Souda amintește că, potrivit altora (οἱ δέ), numele tatălui ar fi fost Leon.

7. Vezi COMENTARIU §17.

8. Platon era, se pare, o poreclă dată lui Aristokles. Despre alte porecle, vezi și Diog., *V. phil.* II, 6 și 111, VI, 84, VII, 168. Despre numele lui Platon, vezi J.A. Notopoulos, „The Name of Plato”, în *Classical Philology*, vol. 34, nr. 2, 1939, pp. 135-145, în special observația de la p. 141: „Numele Πλάτων [...], ca și Θεόφραστος, nu este o poreclă care să implice o calitate specială dezvăluită printr-o analiză etimologică, ci pur și simplu un nume atenian obișnuit.”

9. Pentru alte surse, vezi Strabon XIII, 2, 4, Aulus Gellius, XIII, 5, 1-12. Souda amintește că mai întâi fusese numit *Euphrastos*. Cf. Fortenbaugh (2005, p. 215), care consideră că povestea schimbării numelui este „aproape cu siguranță” o ficțiune; vezi și n. 7, p. 215.

10. Diog., *V. phil.* III, 46, unde informația nu este dată ca fiind certă („unii spun că”).

11. Nu toți comentatorii consideră ca fiind sigură șederea lui Theofrast în Assos; vezi, de exemplu, Natali (1991), n. 64, p. 83 și n. 81, p. 85.